כיתה י' | תנ"ך | שיעור 4 מתוך 8 | 45 דק' | בראשית טז, א-טז

ממלכתי: סיפורי אברהם (בראשית יב-כה) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי ודיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, רד"ק, ספורנו); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.

שרי והגר: "ותענה שרי ותברח מפניה"

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יתארו את השתלשלות האירועים: הצעת שרי, הריון הגר, העימות, הבריחה וההתגלות במדבר (טז, א-טז)
- התלמידים ינתחו את נקודות המבט של שלוש הדמויות (שרי, אברם, הגר) ואת המילים המנחות ע-נ-ה ו-ר-א-ה
- התלמידים יכירו את ביקורת הרמב"ן והרד"ק על מעשה שרי וידונו ביחס לחלש, בכבוד ובאחריות

❓ השאלה הגדולה של השיעור

מי צודק בפרק טז? והאם התורה מבקרת את שרה ואת אברהם?

שרי אומרת "חֲמָסִי עָלֶיךָ", אברם עונה "עֲשִׂי־לָהּ, הַטּוֹב בְּעֵינָיִךְ", והכתוב מסכם: "וַתְּעַנֶּהָ שָׂרַי, וַתִּבְרַח מִפָּנֶיהָ". במדבר, דווקא הגר העבדה זוכה לגילוי, וקוראת לה' "אַתָּה אֵל רָאִי".

🧪 פתיחה

מחלקים את הכיתה לשלוש קבוצות: "שרי", "אברם", "הגר". כל קבוצה כותבת משפט אחד: "מה אני מרגיש/ה ברגע שהגר הרתה?" שומעים את שלושת הקולות לפני הקריאה.

📖 הסבר למורה

רקע וחוק. הפרק נפתח בבעיה: "וְשָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם, לֹא יָלְדָה לוֹ". שרי מציעה פתרון שמוכר ממסמכים משפטיים מן המזרח הקדום (חוזי נישואין מנוזי ומחוקי חמורבי מתוארים מצבים דומים): השפחה יולדת "על ברכי" הגבירה. "אוּלַי אִבָּנֶה מִמֶּנָּה": יש כאן משחק מילים בן/בנה. אברם מסכים, והכתוב מדגיש: "וַיִּשְׁמַע אַבְרָם, לְקוֹל שָׂרָי".

העימות. ברגע שהגר הרתה, היחסים מתהפכים: "וַתֵּקַל גְּבִרְתָּהּ בְּעֵינֶיהָ". שרי מאשימה את אברם, ואברם מחזיר לה את האחריות: "הִנֵּה שִׁפְחָתֵךְ בְּיָדֵךְ". הפועל "וַתְּעַנֶּהָ שָׂרַי" הוא הפועל שבו יתואר שעבוד מצרים ("וַעֲבָדוּם, וְעִנּוּ אֹתָם"): קשר מילולי בין פרק טו לפרק טז. הגר המצרית מעונה בבית אברם, ובני אברם יעונו במצרים.

ההתגלות במדבר. המלאך מוצא את הגר "עַל־עֵין הַמַּיִם – בַּמִּדְבָּר" ושואל "אֵי־מִזֶּה בָאת – וְאָנָה תֵלֵכִי". הוא מצווה עליה לחזור ולהתענות, אך מבטיח זרע רב ושם לבן: "וְקָרָאת שְׁמוֹ יִשְׁמָעֵאל, כִּי־שָׁמַע ה' אֶל־עָנְיֵךְ". הגר היא הדמות הראשונה בתורה שנותנת שם לה': "אַתָּה אֵל רֳאִי". שמע ה', ראה ה': האל שומע ורואה את החלש.

📜 הפסוקים (מכון ממרא, נוסח מנוקד)

בראשית פרק טז, פסוקים א-טז

(א) וְשָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם, לֹא יָלְדָה לוֹ; וְלָהּ שִׁפְחָה מִצְרִית, וּשְׁמָהּ הָגָר.

(ב) וַתֹּאמֶר שָׂרַי אֶל־אַבְרָם, הִנֵּה־נָא עֲצָרַנִי ה' מִלֶּדֶת – בֹּא־נָא אֶל־שִׁפְחָתִי, אוּלַי אִבָּנֶה מִמֶּנָּה; וַיִּשְׁמַע אַבְרָם, לְקוֹל שָׂרָי.

(ג) וַתִּקַּח שָׂרַי אֵשֶׁת־אַבְרָם, אֶת־הָגָר הַמִּצְרִית שִׁפְחָתָהּ, מִקֵּץ עֶשֶׂר שָׁנִים, לְשֶׁבֶת אַבְרָם בְּאֶרֶץ כְּנָעַן; וַתִּתֵּן אֹתָהּ לְאַבְרָם אִישָׁהּ, לוֹ לְאִשָּׁה.

(ד) וַיָּבֹא אֶל־הָגָר, וַתַּהַר; וַתֵּרֶא כִּי הָרָתָה, וַתֵּקַל גְּבִרְתָּהּ בְּעֵינֶיהָ.

(ה) וַתֹּאמֶר שָׂרַי אֶל־אַבְרָם, חֲמָסִי עָלֶיךָ – אָנֹכִי נָתַתִּי שִׁפְחָתִי בְּחֵיקֶךָ, וַתֵּרֶא כִּי הָרָתָה וָאֵקַל בְּעֵינֶיהָ; יִשְׁפֹּט ה', בֵּינִי וּבֵינֶיךָ.

(ו) וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל־שָׂרַי, הִנֵּה שִׁפְחָתֵךְ בְּיָדֵךְ – עֲשִׂי־לָהּ, הַטּוֹב בְּעֵינָיִךְ; וַתְּעַנֶּהָ שָׂרַי, וַתִּבְרַח מִפָּנֶיהָ.

(ז) וַיִּמְצָאָהּ מַלְאַךְ ה', עַל־עֵין הַמַּיִם – בַּמִּדְבָּר: עַל־הָעַיִן, בְּדֶרֶךְ שׁוּר.

(ח) וַיֹּאמַר, הָגָר שִׁפְחַת שָׂרַי אֵי־מִזֶּה בָאת – וְאָנָה תֵלֵכִי; וַתֹּאמֶר – מִפְּנֵי שָׂרַי גְּבִרְתִּי, אָנֹכִי בֹּרַחַת.

(ט) וַיֹּאמֶר לָהּ מַלְאַךְ ה', שׁוּבִי אֶל־גְּבִרְתֵּךְ, וְהִתְעַנִּי, תַּחַת יָדֶיהָ.

(י) וַיֹּאמֶר לָהּ מַלְאַךְ ה', הַרְבָּה אַרְבֶּה אֶת־זַרְעֵךְ, וְלֹא יִסָּפֵר, מֵרֹב.

(יא) וַיֹּאמֶר לָהּ מַלְאַךְ ה', הִנָּךְ הָרָה וְיֹלַדְתְּ בֵּן, וְקָרָאת שְׁמוֹ יִשְׁמָעֵאל, כִּי־שָׁמַע ה' אֶל־עָנְיֵךְ.

(יב) וְהוּא יִהְיֶה, פֶּרֶא אָדָם – יָדוֹ בַכֹּל, וְיַד כֹּל בּוֹ; וְעַל־פְּנֵי כָל־אֶחָיו, יִשְׁכֹּן.

(יג) וַתִּקְרָא שֵׁם־ה' הַדֹּבֵר אֵלֶיהָ, אַתָּה אֵל רָאִי: כִּי אָמְרָה, הֲגַם הֲלֹם רָאִיתִי – אַחֲרֵי רֹאִי.

(יד) עַל־כֵּן קָרָא לַבְּאֵר, בְּאֵר לַחַי רֹאִי – הִנֵּה בֵין־קָדֵשׁ, וּבֵין בָּרֶד.

(טו) וַתֵּלֶד הָגָר לְאַבְרָם, בֵּן; וַיִּקְרָא אַבְרָם שֵׁם־בְּנוֹ אֲשֶׁר־יָלְדָה הָגָר, יִשְׁמָעֵאל.

(טז) וְאַבְרָם, בֶּן־שְׁמֹנִים שָׁנָה וְשֵׁשׁ שָׁנִים, בְּלֶדֶת־הָגָר אֶת־יִשְׁמָעֵאל, לְאַבְרָם. {ס}

⚖️ כתוב / מפרשים

בצד אחד מה שכתוב בפסוק, ובצד השני פירוש. הפירוש הוא דרך אחת להבין, לא חלק מהפסוק.

📜 **כתוב:** "וַתִּתְעַנֶּהָ שָׂרַי, וַתִּבְרַח מִפָּנֶיהָ" (בראשית טז, ו)

💭 **מפרשים:** רמב"ן: "חָטְאָה אִמֵּנוּ בָּעִנּוּי הַזֶּה, וְגַם אַבְרָהָם בְּהַנִּיחוֹ לַעֲשׂוֹת כֵּן", "וְשָׁמַע ה' אֶל עָנְיָהּ וְנָתַן לָהּ בֵּן שֶׁיִּהְיֶה פֶּרֶא אָדָם לְעַנּוֹת זֶרַע אַבְרָהָם וְשָׂרָה".

📜 **כתוב:** "וַתִּצְחַק שָׂרָה" (בראשית יח, יב)

💭 **מפרשים:** רד"ק: "צָחֲקָה בְּלִבָּהּ, וְלֹא הוֹצִיאָה בְּפִיהָ"; ספורנו: "צְחוֹק שֶׁל תִּמָּהוֹן, לֹא שֶׁל לַעַג".

📜 **כתוב:** "הֲיִפָּלֵא מֵיְהוָה דָּבָר" (בראשית יח, יד)

💭 **מפרשים:** רש"י: "אֵין לְפָנָיו דָּבָר קָשֶׁה"; רמב"ן: "הַבְטָחַת הַבֵּן הִיא אוֹת לְכָל הַנִּסִּים".

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: תנ"ך (או דף הפסוקים מהעמוד הזה), מצגת, דף עבודה, לוח

1. פתיחה: שלושה קולות (שרי, אברם, הגר) (5 דקות)
2. קריאה: טז, א-ו; רקע משפטי מן המזרח הקדום (8 דקות)
3. העימות: מי אחראי? רש"י על "חֲמָסִי עָלֶיךָ" (8 דקות)
4. כתוב / מפרשים: הרמב"ן והרד"ק על "וַתְּעַנֶּהָ שָׂרַי"; הקשר לפרק טו (9 דקות)
5. ההתגלות במדבר (ז-טז): שמע, ראה, ושמות (9 דקות)
6. דיון מסכם וכרטיס יציאה (6 דקות)

💬 שאלות לדיון

הבנה (מה כתוב?)

1. מה הציעה שרי לאברם, ולמה (טז, א-ב)?
2. מה אמר המלאך להגר, ומה הבטיח לה (טז, ט-יב)?

פרשנות (מה זה אומר?)

1. מה המשמעות של השמות "יִשְׁמָעֵאל" ו"אַתָּה אֵל רֳאִי" בתוך הסיפור?
2. לפי הרמב"ן, מי חטא ומה היה העונש? איך הוא מקשר את הפרק להיסטוריה?

הערכה (מה דעתי?)

1. האם הייתם מצדיקים את שרי? את הגר? נמקו מתוך הפסוקים.
2. מה זה מלמד אותנו שהתורה לא מסתירה חולשות של האבות והאמהות?

🏁 סיכום השיעור

פרק טז הוא סיפור משפחתי כואב: פתרון "חוקי" לבעיית הפריון מוביל לקנאה, לעלבון ולעינוי. התורה נותנת קול לחלשה ביותר, הגר המצרית, וה' שומע ורואה אותה. הפרשנים לא מהססים לבקר את שרה ואת אברהם. בפרק יז ה' מבטיח שהבן של הברית ייוולד דווקא לשרה.

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

בסוף השיעור כל תלמיד משלים על פתק: "ה' נקרא בפרק "אֵל רֳאִי". מה זה אומר לי על איך צריך להתייחס לחלש: ..."

🧭 התאמה לפי זרם

השיעור מתאים לשני הזרמים. ההבדל בדגשים:

ממלכתי

- קריאה ספרותית: שלוש נקודות מבט, המילים המנחות שמע, ראה, ענה, והקשר המילולי לפרק טו ("וְעִנּוּ אֹתָם").
- רקע משפטי-היסטורי ברמה עובדתית: מנהגי פונדקאות של שפחה במזרח הקדום.
- דיון פתוח: יחסי כוח, כבוד, קנאה ואחריות במשפחה; איך מגיבים כשפתרון נכון לכאורה הופך לפגיעה?

ממלכתי-דתי (חמ"ד)

- רמב"ן (טז, ו): "חָטְאָה אִמֵּנוּ בָּעִנּוּי הַזֶּה", ביקורת על האבות כחלק מלימוד התורה.
- רד"ק (טז, ו): "וְלֹא נָהֲגָה שָׂרָה בָּזֶה לְמִדַּת מוּסָר וְלֹא לְמִדַּת חֲסִידוּת"; מידות בין אדם לחברו.
- רש"י (טז, ה) על התפילה: "וְהָיָה לְךָ לְהִתְפַּלֵּל עַל שְׁנֵינוּ".
- אמונה: "שֶׁרוֹאֶה בְּעֶלְבּוֹן שֶׁל עֲלוּבִין" (רש"י טז, יג).

💡 הערות למורה

זהו נושא רגיש: כדאי להדגיש שהדיון הוא על התנהגות, לא על "טובים ורעים". הקשר בין "ותענה" לשעבוד מצרים הוא נקודת שיא שכדאי לשמור לאמצע השיעור. למתקשים: דף עם תמיכה.

📝 בדף העבודה

שלוש נקודות מבט, הקשר המילולי לפרק טו, הרמב"ן והרד"ק, השמות במדבר, שאלה בסגנון בגרות ומחוון. יש גם גרסה עם תמיכה.

מקורות

- בראשית טז (מכון ממרא)
- רש"י על בראשית טז, ה (ספריא)
- רש"י על בראשית טז, יג (ספריא)
- רמב"ן על בראשית טז, ו (ספריא)

- רד"ק על בראשית טז, ו (ספריא)

מחוון למורה

מחוון: שרי והגר: "ותענה שרי ותברח מפניה"

1. שרי: "בֹּא־נָא אֶל־שִׁפְחָתִי, אוּלַי אִבָּנֶה מִמֶּנָּה", "חֲמָסִי עָלֶיךָ"; רצון לבן, אחר כך עלבון וכעס. אברם: "וַיִּשְׁמַע אַבְרָם, לְקוֹל שָׂרָי", "עֲשִׂי־לָהּ, הַטּוֹב בְּעֵינָיִךְ"; הסכמה ואחר כך הימנעות מהתערבות. הגר: "וַתֵּקַל גְּבִרְתָּהּ בְּעֵינֶיהָ", "וַתִּבְרַח מִפָּנֶיהָ", "אַתָּה אֵל רֳאִי"; גאווה, פחד והקלה.
2. ההריון שינה את מעמד הגר: היא כבר לא רק שפחה אלא אם הבן העתידי, ושרי העקרה נראתה בעיניה נמוכה ממנה.
3. שרי המעבירה את הגר המצרית מעונה; אחר כך המצרים יענו את בני אברהם. הרמב"ן קושר ביניהם: בגלל העינוי נולד ישמעאל "לְעַנּוֹת זֶרַע אַבְרָהָם וְשָׂרָה". כל הסבר של "מידה כנגד מידה" או מעגל היסטורי מתקבל.
4. הרמב"ן קובע שזה חטא ("חָטְאָה אִמֵּנוּ") וכולל גם את אברהם, ומצביע על תוצאה היסטורית. הרד"ק מתאר את המעשה ("עָשְׂתָה עִמָּהּ יוֹתֵר מִדַּאי") ושופט אותו לפי מידות: לא מוסר ולא חסידות.
5. ישמעאל: "כִּי־שָׁמַע ה' אֶל־עָנְיֵךְ"; אל ראי: אל הרואה. ה' שומע ורואה את סבלו של החלש, גם של שפחה בורחת במדבר.
6. שרי מאשימה את אברם שהתפלל רק על עצמו ולא עליה, ושהוא שותק כשהיא מושפלת. עמדה מנומקת מתקבלת.
7. תשובה טובה: שרי מענה את הגר (ו, רמב"ן ורד"ק); אברם לא מתערב ("עֲשִׂי־לָהּ, הַטּוֹב בְּעֵינָיִךְ", הרמב"ן מבקר גם אותו); הגר "וַתֵּקַל גְּבִרְתָּהּ בְּעֵינֶיהָ"; מנגד, לכל אחת מן הדמויות יש גם צד מובן. ניקוד מוצע: שלוש הדמויות 9, שני פירושים 7, סיכום 4.

פרשנות מסומנת כפרשנות (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, רד"ק וספורנו מתוך ספריא). נוסח הפסוקים ממכון ממרא; שם ה' מובא בכתיב ה'. ממלכתי: סיפורי אברהם (בראשית יב-כה) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי ודיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, רד"ק, ספורנו); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.